

ISMERTETÉSEK

Björn Collinder: Introduktion till de uraliska språken

Stockholm 1962. Natur och Kultur — 219 l.

Minden finnugor nyelvész ismeri és nagy haszonnal forgatja COLLINDER professzor össze-foglaló munkáit: Fenno-Ugric Vocabulary 1955, Survey of the Uralic Languages 1957, Comparative Grammar of the Uralic Languages 1960. Most ismertetendő könyve szintén összefoglaló mű: a művelt svéd nagyközönség számára írta, s etimológiai szótárának, valamint összehasonlító nyelvtanának fontosabb részeit nyújtja benne. Az Introduktion mégsem tekinthető a Fenno-Ugric Vocabulary és a Comparativ Grammar kivonatának, mert nem egy esetben a szerző módosította korábbi álláspontját a legújabb szakirodalom alapján.

A „Bevezetés” (Inledning 11—45 l.) ismerteti az egyes uráli népek lélekszámát, történetét, elnevezéseik magyarázatát, nyelvük nyelvjárási tagozódását. Tárgyalja az indoeurópai, az altaji és a jukagir rokonság problémáját, és áttekinti röviden a finnugor nyelvészeti kutatások történetét.

A következő fejezet címe „Az uráli nyelvek szerkezete” [De uraliska språkens byggnad (struktur) 47—102 l.]. Szeretném kiemelni, hogy a fokváltakozás problémáját itt sokkal részletesebben vizsgálja, mint a Comparativ Grammar-ban. Ott csak leírta az egyes uráli nyelvekben jelentkező fokváltakozást, s a váltakozás eredetéről csak ennyit jegyzett meg: „It is an open question whether the Fennic (Lappish) and Samoyed alternations are inherited from PU, or have come about separately in the same prosodic conditions”.

A lapp fokváltakozásról az a véleménye, hogy az őslappban valószínűleg már megvolt. A déli lappban ugyan nincsen, de föltehető, hogy az Ume folyótól délre elhelyezkedő nyelvjárásokban nem az őslapp állapot őrződött meg. Az Ume folyótól közvetlenül északra levő nyelvjárások fokváltakozására alapozza ezt a nézetét. Ha ugyanis az lenne a helyzet, hogy a fokváltakozás északról haladt volna dél felé, de az Ume folyónál elakadt volna, akkor ma e folyótól északra olyan szavakban kellene fokváltakozást találni, amelyekben a váltakozás elterjedésének a legkedvezőbb föltételei voltak meg. A *vârâ ~ vârâst* stb. alternáció egy olyan tendencia hatására jött létre, amely a főhangsúlyos szótag utáni intervokális helyzetben levő mássalhangzót megnyújtotta. Rövid magánhangzó után ennek a tendenciának erősebbnek kellett lennie, mint hosszú vokális után. Az Ume-től északra viszont hosszú első szótagbeli magánhangzó után van fokváltakozás, rövid után nincs. Magát a problémát, a fokváltakozás keletkezésének kérdését továbbra is nyitnak tartja.

A harmadik rész az „Etimológiai hangtan” (Etymologisk ljudlära 103—132 l.). Ez a szakasz sokkal rövidebb, mint a Comparativ Grammar megfelelő fejezete, de van egy előnyös tulajdonsága is a korábbi művel szemben: szemléletes táblázatok mutatják be az egyes alapnyelvi hangok megfeleléseit az uráli nyelvekben. Figyelmet érdemel, hogy a magánhangzó-quantitás kérdésében COLLINDER nézete megváltozott. Angol nyelvű könyvében még *oo, õõ, uu, ee* hangokat tételezett fel kérdőjel nélkül, most már csak *oo, õõ* és *ee* esetleges meglétére gondol. Lehetségesnek tartja, hogy az alapnyelvben nem kvantitativ, hanem kvalitativ ellentét volt a magánhangzók nál.

Ezután az „Etimológiai alaktan” (Etymologisk formlära 133—172 l.), az „Etimológiák” (Etymologier 173—185 l.) és a „Bibliográfia” (Bibliografi 191—219 l.) következik. Ezek a részek lényegében egyeznek a Comparativ Grammar megfelelő fejezeteivel, ezért nem térek ki részletesebben ismertetésükre.

Mindent egybevetve el lehet mondani, hogy ez a rendkívül gazdag tartalmú s ugyanakkor könnyen áttekinthető, izléses könyv méltán számíthat a svédül tudó közönség érdeklődésére.

MIKOLA TIBOR

Bo Wickman: Svensk—ungersk ordbok

Stockholm 1965. VIII+327 l. — Ungerska

Institutet vid Stockholms Universitet

Amikor tavaly a II. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson találkoztam Wickman professzorral, kissé meglepődve tapasztaltam, hogy az uppsalai egyetem finnugor tanszékének vezetője milyen kitűnően beszéli nyelvünket. Akkor még nem gondoltam, hogy nemsokára kezembe vehetem „Svensk—ungersk ordbok”-ját, az első svéd—magyar szótárat.

A szótár megjelenéséből arra következtethetünk, hogy Svédországban van érdeklődés a magyar nyelv iránt. Saját tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy ez az érdeklődés kölcsönös. Egyetemi hallgató koromban Budapesten mindig többedmagammal látogattam Lakó professzor svéd nyelvóráit, majd később, amikor Szegeden én hirdtettem időnként svéd nyelvet, minden alkalommal több jelentkező akadt óráimra. Meggyőződésem, hogy Bo Wickman szótára mind Svédországban, mind Magyarországon régóta érezhető hiányt pótol és kedvező fogadtatásra talál. Azt hiszem, szükség lenne egy magyar—svéd szótára is, remélhetőleg idővel az is elkészül valahol.

A szótár felépítése a szokásos. A főneveknél megadja a végartikulust és a többes szám jelét, az igéknél közli a múlt időt és a supinumot. Az I. konjugációhoz tartozó igéknek csak a főnévi igeneve van föltüntetve, de ez nem okozhat félreértéseket. A kiejtést sajnos nem jelöli. A szavak jelentését sok esetben egy-egy svéd szinonimával világítja meg, pl. *lathund, -en, -ar 1 (latmask) lusta ember, 2 (hjälpreda för räkning) számolókönyv*. A szűkre szabott terjedelemezhez képest gazdag és jól összeválogatott frazeológiai anyagot tartalmaz a szótár. A vonzatokat svédül is, magyarul is megtaláljuk.

Hiányolni lehetne, hogy a szavak stílusértéke sokszor nincs megadva. Én a magam részéről ezzel az eljárással egyetértek: ha valamely familiáris jellegű svéd szó például egy hasonló értékű magyar szóval van fordítva, fölösleges még külön is kitenni a *fam.* jelzést. Így a *flax* értelmezéséből (*mázli*) világos, hogy a svéd szó melyik stílusrétegbe tartozik. Vannak azonban olyan esetek is, amikor nem lehet megfelelő hangulatú magyar fordítást találni. Ilyenkor jobb lenne utalni az eltérő stílusértékre, pl. *mumsa på ngt = (élvezettel) rág vmit*. A svéd kifejezés familiáris, a magyar nem.

A magyar értelmezés kevés kivételtől eltekintve hű fordítása a svéd szavaknak, kifejezéseknek. A következő esetekben azonban talán nem a legszerencsésebb a megoldás: *boställe = hivatalos lakás*, szerintem *szolgálati (hivatali) lakás* | *bräde: slå ngn ur brädet = kiszorít vkit, sz. kiüt a nyeregéből* | *centner = mázsa, sz. fél mázsa* | *delägare: passiv delägare = csendes társ, helyesen: csendestárs*, itt éppen az egybeírás jelzi, hogy a kifejezés átvitt értelmű | *depesch = hivatalos átírat, sz. távirat* | *fingervisning = újjmutatás, sz. útmutatás, útbaigazítás* | *friskbetyg = orvosi bizonyítvány, sz. egészségi bizonyítvány*. Az orvosi igazolvány általában azt igazolja, hogy valaki beteg volt, a *friskbetyg*, tudomásom szerint, azt tanúsítja, hogy valaki nem beteg. | *förborgad = titokban rejtett, sz. titkos, rejtett*. A kettő együtt pleonazmusnak hat. | *förilig: ~ vind = ellenszél, sz. hátszél, kedvező szél*, bár WICKMAN svédül is *motvind*-del magyarázza | *gnet = sörke, tetűtojás, sz. serke* | *grammofon = gramofon*. Ma már lemezjátszó-t szoktunk mondani. | *gris: köpa grisen i säcken = zsákban macskát vesz, sz. zsákbamacskát vesz* | *grobian = bugris, goromba, pokróc, modortalan fráter, faragatlan ember*: Én csak a *faragatlan ember*-t hagynám meg, mert úgy tudom, a svéd szó nem durva stílusértékű. A *goromba* és a *pokróc* értelmezés így nem helyénvaló, mert ez a két szó csak a *goromba*, *mint a pokróc* kifejezésben szokott ilyen értelemben állni. | *hugg: det är hugget som stucket = mindegy*. A svéd szólást vissza lehetett volna adni magyar szólással is, pl. *egyremegy, egykutya stb.* | *huvudbonad = főveg*. A *föveg* szó ma már elavult. Jobb lenne *fejrevalót*-t mondani. | *hyresbidrag = lakbérpótlék, sz. lakáspénz*. A *lakbérpótlék*-ot ugyanis Magyarországon a bérlő fizeti az államnak, ha túl nagy a lakása. A *hyresbidrag*-ot viszont, én úgy tudom, a bérlő kapja, hogy fizetni tudja a lakbért. | *hösta in = berak, sz. betakarít, behord (termést)* | *kolportage = könyvházalás, kolportázs, sz. könyvvel való házalás* | *krokan = kürtös kalács, sz. kürtöskalács* | *kulstötare = súlydobó, súlylökő*. Csak *súlylökő*-t szoktak mondani. | *luns = tuskó, tönk, sz. fajankó* | *naturalisera = honosít, naturalizál*. A második értelmezés nem használatos. | *näshörning = orrszarvas, sz. orrszarvú* | *plunta = flaskó, kulacs, zsebüveg*. A *zsebüveg* furcsán hangzik. *Butykos*-t lehetne írni a helyébe. | *poliskontor = rendőrszoba, sz. rendőrőrs* | *prisge = elad, sz. kiszolgált* | *punkt: tala till punkt = kibeszél, sz. kibeszéli magát* | *rostbiff = angolsült, roszbüf, sz. roastbeef* | *schablon = sablón, sz. sablon* | *sikt: på kort sikt = rövid lejáratra, rövid időre nézve, sz. rövid lejáratra, rövid időre* | *skäppa: ställa sitt ljus under en skäppa = véka alá rejtí világosságát*. A magyarban ez a szólás véka alá rejtí a tudását alakban járja. | *sluddra = hadar, sz. hebeg, dadog* | *såväl A som B = úgy A mint B, sz. mind A, mind B* | *sämskskinn = zergebőr, sz. írha* | *trångbröstad = szűklátókörű*. Magyarul is mondhatunk *szűkkeblűt* |

tungrot = nyelvgyök, sz. nyelvgyökér | **uppbåd** = behívott sereg, sz. behívott korosztály(ok) | **utgrunda** = kieszél, kifundál, kiagyal, sz. kiderít | **vanmakt** = tehetetlenség, sz. ájulás, tehetetlenség | **ök** = gebe, ló, sz. igásló, igavonó állat.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Bo WICKMAN úttörő jellegű munkát végzett, s hogy a fõnti megjegyzések nagy része csak árnyalati véleménykülönbségen alapul, szótárát nagyon értékes teljesítménynek kell tartanunk. Ez a szótár jó szolgálatot fog tenni Magyarországon mindazoknak, akik a gazdag svéd kultúra iránt érdeklõdnek, s a finnugor nyelvészeknek is hasznos munkaeszköze lesz, hiszen köztudomás szerint Svédországban a finnugor nyelvészet nagyon magas színvonalon áll, s többször szükségessé válik számunkra svéd nyelvû szakirodalom olvasása is.

MIKOLA TIBOR

James G. Frazer: Az Aranyág

Budapest, 1965. 440 l. — Fordította: Bodrogi Tibor és Bónis György.

Válogatta és a bevezetést írta: Bodrogi Tibor

Ismeretünk mottójaként csatlakozunk E. LEACH kritikai, de alapjában elismerõ véleményéhez, hogy ti. J. G. FRAZER mûveinek nagy sikerét az emberi természetre vonatkozó nagyvonalú általánosítások biztosítják. (Vö. Valóság, 1966. 3. 124.) *Az Aranyág* c. könyv magyar fordításban elõször jelent meg, mégpedig azzal a céllal, hogy a nagyhatású vallástörténész, etnológus és folklorista fõ mûvének (13 kötetre bõvült corpus) jellemzõ fejezeteit megismertesse a hazai érdeklõdõkkel. A reprezentatív kiadvány több mint ötven fejezetben példázza, hogy miképpen fogja át a szerzõ az emberiség gyermekkorának történetét. Univerzális méretû törekvését a gondolkodás õsi és elementáris módon érvényesülõ mágikus rítus- és mitológiai anyag rendszerezésével éri el. Az eredeti mû alcíme (*A Study in Magic and Religion*) elárulja, hogy a szerzõ a mágia és a vallás kapcsolatának megértésén fáradozik, s természetesen a mágiát fogja fel elõzménynek. Évezredek monda-, hiedelem- és babonaszövevényén vágott ösvényeket az emberi szellem elõtörténetének megértéséhez. Az antik és az európai népek, a nyomavesszett törzsek és nációk, az élõ 'primitívek' hagyatéka a hatalmas intellektus és a mély humanizmus egyesülésében szintetizálódik, s válik a 'vadember' lenyûgözõ biográfiájává. A mágikus cselekmények, a szellemek és istenek végeláthatatlan processzusban merülnek fel az õsi múltból, s akarva-akaratlan is megbabonáz bennünket fajunk gyermekkorának õszinte vallomása. Az ellentmondásoktól hemzsgõ praktikák, téves elképzelések, a fiktív szellem-lények történelmi enciklopédiává emelése az evolúcionista látású, szintézisre törekvõ FRAZER érdeme, aki a 19. századi pozitívista irányú kutatások legjobb hagyományait ötvözte munkájába. A nyugtalan kutatószellem, a tudományos ítéleterõ és a jelenségek mögött az embert keresõ szenvedély avatta õt kedvelt historikussá, vagy stílusosabban szólva a mágia mindentudójává.

Az efféle alcímek, mint *Az Erdõ Királya*, *Mágikus uralom a nap fölött*, *A fák imádása*, *Az istenkirály megölése*, *Az isten megevése az aztékoknál*, *Az emberi bûnbak az ókori Rómában*, *Európa tüzünnepei* és így tovább (közel száz alcímet tartalmaz a válogatás), mind csupa érdeklelt fejezetei az egyetemes történelemnek. A kérdések hosszú sorát veti föl: miért hitt ezekben az ember? Miért élt velük köznapi és ünnepi rendjében? Miért fogadta el, s alkalmazkodott hozzájuk? A mágikus praktikákat és elképzeléseket sommás ítélettel a tévelygések garmadájának tekinthetjük, de életünk és gondolkodásunk sok mozzanata azt bizonyítja, hogy közünk van ehhez az örökséghez, ezért vagyunk akár nosztalgikusan, akár kritikusan kíváncsiak a homo sapiens gyermekkorára. De vajon érett fejvel képesek vagyunk-e objektíven megérteni egykori botlásaink bizarr lenyomatának, a mágiának a lényegét? FRAZER megkísérelte felfedni a hétpécéses titkot, és ezt kellõ szerénységgel és alázattal tette. Könyvéhez írott elõszavát ezekkel a sorokkal kezdi: „Könyvemmel annak a még mindig fiatal tudománynak a gyarapításához kívánok hozzájárulni, amely az emberi gondolkodás és intézmények fejlődését a történelem határára kívül esõ sötét korokban igyekszik nyomon követni. E tudomány szükségképpen lassan és gyötrelmesen halad előre; hiszen a bizonyítékok, bár néhol világosak és nagyszámúak, másutt annyira siralmasan homályosak és gyérek, hogy az óvatos kutató nemegyszer olyan tátongó szakadék szélére jut, amelyen nem mindig talál átvezetõ hidat.”

Ezúttal nem is a hiányt pótló fordításról, a válogatás elvérõl vagy a helyet nem kapott fejezetek-rõl lenne szavunk, hanem a Frazer-i koncepció lényegérõl: felfogása sebezhetõ pontjairól, ill. máig is érvényes tendenciájáról. A funkcionalista B. MALINOWSKITól kezdve A. E. JENSENig minden jeles etnológus és valláskutató megtette a maga kritikai megjegyzését az újabb hipotézisek megalkotása során. Nem csoda, hiszen egy félvévszázad alatt rengeteg új és megbízhatóbb adattömeg

vált ismeretessé, s ezek pontosabbá tették a természetfeletti erőről, a lélekhitről, a varázslatról, a totemizmusról, a taburól stb. vallott korábbi nézeteket. FRAZER a Tylor-i animisztikus teória (vallás kialakulása=lélekhit → politeizmus → monoteizmus) hatását szívta magába, de még inkább LÉVY-BRÜHL-nek a praelogikus emberről (praelogikus → logikus) vallott nézetét, miszerint a mi logikus gondolkodásunkat megelőzte egy más minőségű gondolkodásforma. Ebből azután könnyen következhetett az a feltevés, hogy van egy kezdeten álló mágikus képzetrendszer, amelyből azután kialakult a tulajdonképpeni vallás. A szívósan továbbbélő mítoszok, babonák, rítusok *Az Aranyágban* építőelemeivé válnak egy hipotézisnek, az induktív és deduktív bizonyítási eljárásnak. FRAZER művének sarkköve tehát az, hogy a vallás kezdetének a mágiát tekinthetjük. Az egyre terebélyesedő életmű nagy tekintélyt biztosított a „cambridge-i iskolá”-nak, de mint mondtuk, célpontja is az újabb kritikáknak.

A polgári kutatás az ősmoteizmus (W. SCHMIDT), a törzs őseinek tisztelete (A. E. JENSEN), a profán és szent minőség szembeállítását (M. ELIADE) stb. elvek alapján támadja FRAZER koncepcióját. De a korábbi, nagy hírnévnek örvendő teoretikusok (R. OTTO, R. R. MARETT stb.) szintén kritizálták intellektuális felfogását, mert szerintük lebecsülte a primitív érzelmi, ösztöni tényezők jelentőségét. A szélsőségesek (pl. R. OTTO) az irracionális élményeket helyezik előtérbe, mintha a Frazer-i felfogásban érvényesülő kategóriák, nevezetesen a szimpátián alapuló mágia, az átviteli mágia stb., valamint a varázsló pappá, királyjá, istenné való fejlődésének feltételezése intellektuális belemagyarázás, a vallás kezdeteire nem illő fikció lenne. A túlzottan mértéktartók pedig odáig mennek elméletükben (pl. R. H. LOWIE), hogy a minden kultúrában jelenlevőnek ítélt vallást, amely tulajdonképpen a természetfeletti jelenségekre vonatkozó elképzelések összege, népek és korok szerint másképp kell értékelni; tehát eleve szükséges kizárni az evolúció elvét.

Ezzel szemben a társadalmi evolúció elméletét valló kutatók értékes és gazdag bizonyító anyagot találnak FRAZER műveiben. Tanúi lehetünk annak, hogy a TYLOR-i és a Frazer-i koncepció újra érdeklődést váltott ki, természetesen sok érdemes korrekció figyelembevételével. FRAZER mélyértelmű hipotézise az, hogy a mágia a világon való uralkodás illúzióját biztosította a természet erőivel szemben még nagyrészt tehetetlen emberben. Az előrelépések során, amikor vallásokat produkált a történelem, már a társadalmi relációk (etikai-morális aspektus) is beleszővődtek ideológiai rendszerébe. Az ember és a természetfeletti közötti viszony egyre több társadalmi-etikai mozzanattal egészül ki, és az osztálytársadalmak kialakulásával már a társadalmi hierarchiát is képes visszatükrözni. A mágikus és vallási jelenségek logikai rendszerezése könnyebben követhető, mint az irracionálisizmus ütvésztojéba került teoretikusok homályos „mélyenlátás”-a; az ismeretek mai szintjén viszont túl kell látnunk a szematizmus buktatóin, s mindig számolnunk kell a hit többdimenziós természetével (B. MALINOWSKI).

FRAZER munkája továbbépítésre vár, amely végeredményben a társadalmi organizmus sokrétűségének mintájára az ősi korszakok minden rendű és rangú népénél számol az ideológiai képzetek sokszínűségével, de hogy milyen „pseudo-racionális” törvények érvényesültek az ősnépek gondolkodásában, arra vonatkozóan nagyon sok tanulságot merithetünk *Az Aranyág*ból.

FERENCZI IMRE

H. M. Терещенко: Ненецко-русский словарь

Москва 1965. Изд. Сов. Энциклопедия. 942 l.

Az uralisztika szempontjából is jelentős munkát üdvözölhettünk, amikor ez a Terescsenko által összeállított szótár az elmúlt év második felében megjelent. Róla alkotott pozitív véleményünk mellett azonban fenntartásainkat sem hallgathatjuk el. Erényeit és általunk problematikusnak vélt pontjait a korábban megjelent fontosabb nyenyec szótárakkal összehasonlítva szeretnénk megvilágítani.¹

A szótár bevezető részében Terescsenko általános képet rajzol a nyenyecokról, majd rátér a nyenyec nyelv, a nyenyec írásbeliség és a nyenyec nyelvjárások ismertetésére. Ezt az utóbbit, tudniillik a nyelvjárás csoportok felvázolását ki kell emelnünk, hiszen a korábbi szótárak ide vonatkozó részeinél többet ad: a felsorolás mellett a legfontosabb fonetikai, morfológiai és lexikai különbsé-

¹ Л. Хомич: Ненецко-русский словарь, Ленинград. 1954.

Н. М. Терещенко: Ненецко-русский словарь, Ленинград. 1955.

Т. LEHTISALO: Juraksamojedisches Wörterbuch, Helsinki 1956.

geket példaanyaggal illusztrálja, a nyelvjárások egymáshoz való viszonyát pedig rajzban szemlélteti.

Terescsenko az irodalmi nyelv és saját anyaggyűjtéseinek szókincsét dolgozza fel. A szótár alapját ily módon a Bolsaja Zemlja-i dialektus anyaga képezi elsősorban (1955-ös szótárának ez egyedüli forrása volt), de tartalmaz nyugati tundrai nyenyec (kanini, Malaja Zemlja-i) és keleti tundrai (jamali, tazi, tajmiri stb.) adatokat is. A szamojéd nyelv. kutatója számára különösen a kevésbé ismert (keleti) nyelvjárási adalékok becsesek.

A szótár azonban mégsem jellegzetesen nyelvjárási szótár, s ezért a nyelvjárási adatok csak abban az esetben kerültek bele, ha:

a) az adott nyelvjárási szó az alapnyelvjárásból hiányzik,

b) ugyanaz a szó más-más jelentésű a különböző nyelvjárásokban.

Az erdei nyenyec nyelvjárások adatai hiányoznak. Terescsenko egyébként továbbra is szükségesnek tartja egy nyenyec nyelvjárási szótár elkészítését a távolabbi jövőben.

A nyenyec lexicográfia fejlődésének, problémáinak ismertetése után a szótár használatára vonatkozó utasítások következnek, majd a tulajdonképpeni szótár.

A cirill betűs nyenyec szavak mellett jelentésként három megoldást találunk: a) ha van orosz irodalmi nyelvi megfelelője, akkor ez az adat; b) ha csak orosz nyelvjárási megfelelője van, akkor ezzel együtt pontos magyarázat; c) ha sem az irodalmi nyelv, sem a dialektusok nem tudnak segítséget nyújtani, akkor részletes értelmezés határozza meg a jelentést.

A korábban napvilágot látott szótárak kisebb terjedelmével szemben ki kell emelnünk a kb. 22 000 szóra felduzzadt anyagot, amelynek különös jelentőséget a gazdag frazeológia ad.

A mennyiségi gazdagodást néhány adattal is érdemes illusztrálni (baloldalon Terescsenko korábbi, jobb oldalon jelen szótárának adatait közölve):

Megszámlált szókezet- csoportok	A szócikkek száma	
	1955-ben	1965-ben
ба—bc	209	661
до—лэ	60	203
ce—cë	85	215
Һэ—об	108	334
об—па	36	75
аб—ба	31	72

A fenti adatokat a két szótár egészének tanulságaival egybevetve megállapíthatjuk, hogy a szóanyag bővülése egyenletes. Ennél azonban fontosabb annak a problémának a vizsgálata, milyen lehetőségeket használt fel a szerző, illetve milyen nyelvi adatok biztosítják a többletet.

A fent említett szócikkek körében végzett utólagos áttekintés alapján is elmondhatjuk, hogy a pluszt elsősorban nem az eddig megjelent szótárak anyagából hiányzó, teljesen új főszavak adják, hanem a származékok, nyelvjárási változatok, hangalakban eltérő formák (ezen kategóriákon belül természetesen sok az érintkezés). Érdemes megemlíteni, hogy a szótárakban eddig még nem közölt szavak egy része tulajdonnév. Az orosz átvételek száma az 1955-ös szótár adataihoz mérten növekszik, de míg korábban ezeket változatlan orosz ortográfiával közölte, ezúttal a nyenyec hangrendszernek megfelelő kiejtésüket iparkodik rögzíteni.

A nyelvjárási adatok súlyának illusztrálására az A és O betűvel kezdődő szavak tanulságait vettem figyelembe. Az 1955-ös szótárban ezek kivétel nélkül orosz átvételek, az 1965-ösben azonban 19, illetve 36 nyelvjárási forma szerepel, elsősorban a nyugati dialektusok köréből, ahol magánhangzós szókezet is lehetséges (és a szó nem okvetlenül jövevény).

A szócikkeket kétféle összehasonlításhoz érdemes alávetni. Lehtisalo ún. bokrosított szótárával szemben feltétlenül előnyösebb Terescsenko módszere, az tudniillik, hogy a származékokat külön szócikként kezeli. Így a szótár könnyen, gyorsan használható.

Terescsenko 1955-ös és 1965-ös munkáját egybevetve a szócikkek számának növekedése mellett az egyes szócikkeken belüli gazdagodást kell kiemelnünk. Az előbbit jelentősen elősegítette az, hogy míg az 1955-ös szótár viszonylag egységes, de szűk irott nyelvi stílust tükrözött, az 1965-ös anyag a szépirodalom és a beszélt nyelv szavait egyaránt tartalmazván a legkülönbözőbb stílus-rétegeket foglalja magába. Megtaláljuk itt az ének-, az elmesélő és a familiáris stílus mellett a vadásznyelv, a tabu, az allegorikus beszéd szavait is. A szócikkeken belüli gazdagodást a kifejezések, szókapcsolatok, nyelvi fordulatok megnövekedett száma jelzi. Példák idézése helyett elég bele lapozni a két szótárba, s máris szemünkbe ölik a különbség.

Meglehetősen sok szó esett a mennyiségi síkon megfogható többletről, amelyet ez a munka a korábbiakkal szemben nyújtott. Ezzel együtt, illetve ezen belül talán kimondatlanul is sikerült

megvilágítani a minőségi fejlődést. A szótár egyik legnagyobb érdeméről azonban külön is kell beszélni. Lehtisaloval vagy akár saját korábbi szótárával összehasonlítva is ki kell emelnünk a szavak, kifejezések árnyalt meghatározását, a fogalmak pontos visszaadását.

Érdekes, sokak által vitatott problémát jelent a szóalakok helyesírása (tulajdonképpen hangjelölése), amely szoros összefüggésben van a vitatkozó felek fonetikai, fonológiai nézeteivel.

Terescsenko az irodalmi nyelv helyesírását használja. Néha azonban mellékjelekkel teszi azt pontosabbá. Bizonyos esetekben (főleg az írásbeli azonos alakúság elkerülésére) jelöli a magánhangzó-kvantitást és a főhangsúlyt, illetve megkülönböztet egy *ə* és egy *ɔ* hangot.

A magánhangzó kérdése elsősorban az *a* hang esetében figyelemreméltó. Ha Terescsenko és Lehtisalo adatait egybevetjük, megállapítható, hogy Terescsenko háromféle *a*-jelölése (megkülönböztet egy *ā*-val jelölt rövid, egy *a*-val jelölt normál és egy *ā*-val jelölt hosszú *a* hangot) két esetben egyezik Lehtisalo jelzéseivel. Az esetek nagy részében következetesen egybeesik a hosszú és rövid *a* hangok jelölése. A Terescsenko által normálhosszúságú hangnak nevezett *a* ingadozó megfeleléseket mutat Lehtisalonál. Például:

Terescsenko:	ябта́ 'роса'	~	Lehtisalo:	japtə́ 'Tau'
	ябта́ 'вылинять'	~		japtā́ 'sich mausern'
	ябта́ 'вымокнуть'	~		jabtā́ 'ist feucht'
	ябта́ 'тонкий'	~		jāptə́ 'schlank'
	ябта́ 'счастливый'	~		jāb 'Glück'
	ва́да 'удочка'	~		waðə́ 'Haken'
	ва́да 'слово'	~		wādá 'Wort'
	ламба́ 'лыжи'	~		lampá 'Ski'

Lehtisalo és Terescsenko anyagának egyezései, illetőleg ingadozásai — az egybevetés alapján — egy hosszú és egy rövid *a* fonéma meglétét valószínűsítik, de több érv hozható fel az ellenkező nézet igazolására is. Többek között az, hogy a többi magánhangzó esetében a kvantitás nem látszik fonematikus jellegűnek. Mindenesetre a három kvantitási fokozat jelölése fonológiailag aligha igazolható. Valószínű okának az individuális ejtés sajátosságait és talán a hangsúlyviszonyokat tarthatjuk.

Hasonlóan nyitott problémának kell tekintenünk Terescsenko szótárában az *ə* és a hátrább képzett *ɔ* megkülönböztetését is. A Terescsenko által *ɔ*-val jelölt hang megfelelője Lehtisalonál általában *e*, de az *ə* megfelelőjeként már hol *e*, hol *æ* áll. Például:

Terescsenkonál:	тэць́ 'вытереть'	Lehtisalonál:	täes-
	тэць́ 'иметь олений'		tj: tē-
	вэ́нко 'собака'		wən'eku
	вэ́наць́ 'протянуть'		wənac
	вэ́сако 'старик'		wesaku
	вэ́рась 'перевезти'		weräs
	вэ́лкэдась́ 'выйти'		wəlkwədäs...stb.

Lehtisalo és Terescsenko adatainak összehasonlításakor néhány jelenségre érdemes figyelni. Terescsenkonál az *l* után sohasem találunk *ɔ*-t, mindig az előrébb képzett *ə* szerepel, Lehtisalonál azonban mindig a Terescsenko *ɔ*-jének megfelelő *e* áll. Az *ə* és *ɔ* használatában mutatkozó ingadozás miatt bizonytalanságot érzünk a Terescsenko által feltételezett fonémápar létezésével kapcsolatban.

Sokat vitatott probléma a glottis-zárhangok kérdése. Lehtisalo csak egyfajta hangszalagzárhangot jelöl, Terescsenko azonban mindkét szótárában két glottis-zárhangról beszél: zöngésről és zöngétlenről. Az eltérés mindössze annyi, hogy 1955-ben ezeket még egy jellel szimbolizálja, új szótárában viszont már két jelet használ (' és "). Terescsenko igyekszik ezek fonematikus jellegét igazolni. Egyrészt a váltakozó mássalhangzókkal, a hatásuk alatt végbemenő asszimilációkkal és a szavakban elfoglalt helyükkel, másrészt „jelentésmegkülönböztető” szerepükkel. Terescsenko érvei azonban nem meggyőzőek. A zöngés és zöngétlen glottis-zárhang fonetikai szempontból elképzelhetetlen, s a kétféle hangszalagzárhang önálló fonémaként való értékelése még akkor is problémát okoz, ha a terminológia megváltoztatásával nazalizálható és nem nazalizálható hangszalagzárhangnak nevezzük őket, ahogyan ezt Terescsenko is teszi új szótárában.²

Ago Künnap a szótár helyesírását csak gyakorlati célokból tartja kielégítőnek: „Phonetisch ist die Orthographie des Wörterbuches nicht ganz zufriedenstellend; für praktische Zwecke reicht

² Vö. még Décsy, Gy., Yurak Chrestomathy: UAS 50 (1966), 72. 1.

sie aber aus." (SFU 1965/3:235). Noha a hangjelöléssel kapcsolatban mi is rámutattunk néhány problémára, mégis azt kell mondanunk, hogy Terescsenko átírása alapján véve jó, Lehtisaloéval összehasonlítva előnyösebb annál, mert közelebb áll a fonematikus elvű írásmódhoz. Terescsenko jelölésének egyszerűsödését mutatja a mediopalatális η korábbi nz betűkapcsolattal való jelölésének egyetlen betűvel (η) való helyettesítése.

A szótár végén található grammatikai fejezet morfológiai része az 1955-öshöz képest nem változott túl sokat. Az eltérések inkább a módszer tisztulását jelzik. Áttekintései, táblázatai rendszerezettebbek, példái már nem paradigmák, hanem mondatok vagy kifejezések, melyek az egyes nyelvtani kategóriák funkcionálását mutatják.

A főnévről szóló részben ki kell emelni, hogy a többesszámú akkuzatívusz képzésének leírása 1965-ben határozottabb, logikusabb, jobban megtalálta az azonos csoportokat. Így például nem szakítja el egymástól az o tövű főneveket. 1955-ben 6 főnév paradigmáját közli. Ez 1965-ben elmaradt, de helyette ott van egy értékes fejtegetés az esetek funkciójáról. Hasonlóan nyilatkozhatunk a birtokos személyragozásról is. 1955-ben külön közli a dativus-, locativus-, translativusban használt birtokos személyragokat. 1965-ben ezeket nem közli külön, hiszen egybeesnek a genitivusban használtakkal. Ugyanez vonatkozik a duális és plurális birtokos személyragokra is, amelyek szintén egybeesnek. Mindezt egy tömör áttekinthető táblázat összegezi.

A rokonságnevek birtokos személyragozásában jelentkezik egy - na többesítő elem, amelyet 1955-ben nem említett, s melyről az a véleménye, hogy az talán egy ősi többesjel nyomait őrzi.³

A morfológiai fejezetet az egyszerűsödésen és bizonyos átcsoportosításokon túl kisebb-nagyobb eltérések jellemzik az 1955-ös fejezettel összevetve. Ezek közül néhányat érdemes bemutatni, illetve a fontosabbakat jelentőségüknek megfelelően részletezni.

A predestináló ragozásról szólva 1955-ben azt mondja, hogy a $t\ddot{o}$ után - da szuffixum következik, most viszont - n szuffixumról beszél, melyet „kötőhangzó” kapcsol az utána következő morfémákhoz.

A deverbális nomenképzők felsorolása nagyjából azonos. Az árnyaltabb csoportosítás mellett azonban jelentősnek tekinthető, hogy két eddig nem ismert képzőt mutat be [- $\ddot{y}$ és - u “(1)].

Új eredményt jelent a denominális verbunképzők felsorolása, amely korábbi szótárából hiányzott.⁴

A kötőszókkal 1955-ben részletesebben foglalkozott, most tömörebb áttekintést nyújt. Rövidsége indokoltan látszik abból a szempontból is, hogy a nyenyec alá- és mellérendelő kötőszók szilárd kategóriaként való megléte nem valószínű. Az összetett mondatok tárgyalásánál utal is arra, hogy ezek most vannak kialakulóban. Ha találunk is az összetett mondatok felé mutató átmeneti típusokat, ezek megalkotásában nem kötőszókat, hanem más mondattani eszközöket használ a nyenyec nyelv. Hasonlókat állapíthatunk meg a mondatrészek összekapcsolásáról is.

Terescsenko a nyenyec nyelv szintaxisát vizsgálva korábbi kutatásait továbbfejlesztő eredményekre jut. Általában régebbi fejtegetéseit egészíti ki, a hiányosan vagy gyöngébben felvázolt szintaktikai problémákat újabb adatokkal világítja meg.

1955-ben is írt a szórend változásáról, de jelen munkájában magyarázza meg, hogy ez az értelmi kiemelés függvénye. Utal nyelvjárási különbségekre, arra például, hogy az alany is kerülhet az állítmány mögé — azokban a dialektusokban, ahol a szintaktikai normák nem olyan szilárdak, mint az irodalmi nyelv alapját képezőkben.

Az állítmányról korábban meglehetősen röviden ír, most felsorolja az állítmány fajait is (egyszerű igei, egyszerű névszói és összetett igei, összetett névszói).

A többi mondatrésztől és az alapvető szintaktikai kapcsolatoktól lényegében korábbi véleményének megfelelően nyilatkozik, egy-két finom észrevétel azonban feltétlenül kiemelhető.

A szerző 1955-ben csak rövid megjegyzéssel tárgyalta a mondatfajákat, ezen belül is a leginkább használható egyszerű mondatokat. Új szótárának mondattani összefoglalása már részletesebb képet nyújt. Felrajzolja és megnevezi az egyszerű mondat fajait, kiemelve közülük az alanynak vagy állítmánynak alárendelt igéből képzett névszókat, melléknévi és határozói ige neveket tartalmazó egyszerű mondatot, amely az alárendelt összetett mondatok felé mutat átmenetet. Az összetett mondatokról alkotott véleményét már ismerjük. Ehhez talán azt kell még hozzáfűzni, hogy előfordulásukat nyelvjárási síkon is igyekszik lokalizálni. Megjegyzi, hogy a keleti nyelvjárások egyáltalán nem használják az összetett mondatokat.

³ 1956-ban megjelent *Materiali i issledovanija po jazyku nencev* (Moszkva, 1956) című munkájában bővebben foglalkozik ezzel.

⁴ Ez persze csak saját rendszerezésének tökéletesedését mutatja, mivel ezek a képzők Prokofjev nyelvtani összefoglalásában szerepelnek.

Sok új és érdekes megjegyzése van Terescsenkonak a nyenyec szókészletről, a szóállomány alapvető tulajdonságairól és változásairól, illetve a változások módjáról. Jól sikerült a nyenyec szóállomány gazdagságának bemutatása azzal a kettősséggel, hogy a gyakorlati étellel összefüggő fogalmakat szinonimasorok jelölik, míg a mindennapi élet szempontjából jelentéktlenebb fogalmak jelölése szegényes. A példák felsorolásán túl érdemes lett volna megvizsgálni, hogy például a hó fogalmát jelölő negyven szó milyen szócsaládba tartozik, azaz hogyan jött létre a kifejezésnek ez a finom árnyalatokra is kiterjedő gazdagsága.

A felsorolt példákat figyelembe véve is azonnal a szemünkbe ötlük, hogy a szinonimasor egy-két tagja összefügg egymással. Pl.: *марико* 'твёрдый, гладкий снег', *марумбэй* 'затверделый снег'. Egy-egy alakot közelebbről is megvizsgálva megállapítható, hogy kevés közöttük az alapszó, legtöbb származék. Pl.: a *ёмзя* 'мягкий снег' összefügg a *ёмзе(сь)* 'идти, падать' igével, illetőleg abból képzett névszó, amit második 'снегопад' jelentése is bizonyít. A *марико* 'твёрдый снег' a *марумзь* 'затвердеет', *марумда* 'сделать твёрдым', *маруворць* 'затвердевать' szócsalád tagja, de ide tartozik a külön említett *марумбэй* 'затверделый снег около чума' is. A szinonimasor gazdagodását jelentésátvitel is eredményezheti. Így jöhetett létre a *Ҳъл* 'мягкий, рыхлый' melléknévből a *Ҳъл* 'мягкий, рыхлый снег' főnév és ennek továbbképzett alakja a *Ҳълдоко* 'мягкий, рыхлый снежок'. Névtávitelre utal a *сэр* 'гололедица' és a *сэр* 'белый' összefüggése.

Hasonló jelenségekkel más szinonimasorokban is találkozhatunk. Pl.: a *сидесь* 'двухгодовалый слен' főnév a *сидя* 'два' számnévből származik. Megállapítható tehát, hogy ez az árnyalt kifejezőkészség a szóképzés, jelentésátvitel, névtávitel felhasználása révén jött létre.

A szerző bővebben foglalkozik a nyenyec toponimikával, a nyenyec tulajdonnevekkel. Megemlíti a nyenyec nyelv egyik jellegzetességét, az allegorikus nyelvhasználatot, amely a jelentésátvitel egy sajátos formáján alapul.

Meghatározza a homonimák fogalmát és keletkezésük szerint csoportosítja őket. A szinonimák és antonimák különbségeit elemezve egyúttal a beszédben betöltött szerepükre is rávilágít. Érdekes a tabu-szavakról írott fejezet. A frazeológiai kapcsolatok, kifejezések jellegzetességeit megvizsgálva Terescsenko befejezésül a szóállomány fejlődésének korábban megismert módjait foglalja össze — kimondatlanul is határozott képet rajzolva a nyelv állandóan változó életéről.

Ez a munka nélkülözhetetlen a szamojéd filológia művelőjének: anyagának gazdagsága, áttekinthető megismerhetősége, nyelvtani részének új eredményei — vitatott pontjaival együtt — jelentős mértékben segítik a további kutatásokat.

LABÁDI GIZELLA

3. Н. Куприянова: Эпические песни ненцев

Москва, 1965. Наука. 781 l.

Kuprijanova könyve két részre oszlik. Az első rész a mintegy ötven oldal terjedelmű Bevezetés, a második pedig a nyenyec szövegeket és ezek orosz fordítását tartalmazza. Ezen kívül a második részhez csatlakozik a jegyzetanyag és néhány szó a közlőkről.

Figyelemre méltó a Bevezetés, amely hat fejezetből áll. Közülük az első voltaképpen általános ismertetés a nyenyecokről, életmódjukról, gazdasági és társadalmi fejlődésükről, valamint történetükről. Ez a fejezet a szamojédistának sok újat nem ad, de a kötetet használó folkloristák számára hasznos. Elkelt volna itt néhány bibliográfiai utalás is.

A második fejezetben a nyenyec folklór gyűjtésének történetével foglalkozik Kuprijanova — azaz az egyes gyűjtőutakat és a korábban megjelent nyenyec szövegkiadványokat ismerteti. Szól Castrénnek (Lehtisalo által újra kiadott) gyűjteményéről, melyet Castrén 1842—43- és 1845—49-ben gyűjtött a nyenyec és szelkupok között, közelebbről meg nem határozható helyen, továbbá Lehtisalo 1911. és 1914. közti expedícióján gyűjtött nyenyec folklorisztikai anyagáról, amely 258 szöveget, túlnyomórészt verseket tartalmaz. Mindössze néhány epikus dal található köztük. Számunkra új tudománytörténeti adalék, hogy Prokofjev és tanítványai a 30-as években jelentős szamojéd szöveganyagot gyűjtöttek össze. Sajnos ennek nagy része elpusztult a II. világháborúban.

A háború utáni kutatókat ismertetve beszámol arról, hogy Scserbakova 1946-ban folklór expedíciót vezetett a Nyenyec NK-be: eredménye 1300 gépelt oldalnyi szöveg. Terescsenko és Homicis a Jamal-Nyenyec NK-ben folytatott éveken át gyűjtést. Kuprijanova az 1948—49-es és az 1959-es expedíciókon jegyezte le a kötetben közölt énekek egy részét, a Nyenyec NK-ben Nyelmin-Nosz településen, a Vüucejszkij kolhozban. (A többi ének Scserbakova említett gyűj-

tésének legjobbjából került ki. (Kuprijanovának módja nyílt az egyes közlők repertoárját is vizsgálni, s az epikus dalok újabb fejlődési irányát is figyelemmel kísérhette. A népköltészet gyűjtése a Nyenyec és Jamal-Nyenyec NK-ben ma is folyik, és ehhez nagy segítséget nyújtanak a nyenyec diákok. Sajnos, e kiterjedt gyűjtőtevékenységet az anyag publikálása és feldolgozása nehezen tudta nyomom követni. A 30-as évektől kezdve ugyan több nyenyec nyelvű kiadvány, mesegyűjtemény látott napvilágot a Szovjetunióban, ezek azonban nem nyelvészeti vagy néprajzi érdekű könyvek (kivéve Scserbakova 1960-ban kiadott mesegyűjteményét). Egyedüli funkciójuk a nyenyec lakosság tanításának és kulturális igényeinek szolgálata. Az alapos gyűjtések után azonban főiskolai tankönyv jelent meg Leningrádban 1960-ban, *Nyenyeciek folklor* címen, amely átfogó képet nyújt a nyenyec népköltészetéről, és tárgyalja annak csaknem minden műfaját.

A harmadik fejezet a nyenyec népköltészet műfajait igyekszik körülhatárolni az alábbi felosztás alapján:

1. Etiológikus elbeszélések (a föld, a természeti jelenségek, az ember stb. eredetéről); 2. Áldozati imák; 3. Hagyományok, mondák (a nemzetségek eredetéről, a szent helyekről); 4. Rituális költészet (pl. lakodalmi dalok); 5. Sámán dalok és mesék; 6. Mesék; 7. Epikus dalok; 8. Lírikus dalok; 9. Találós kérdések; 10. Mai történetek.

Ezek közül a műfajok közül több, főleg a régies jellegűek megtalálhatók Castrénál és Lehtisalonál egyaránt. A mesék megítélésében azonban téved Castrén, amikor idegen eredetűnek tartja azokat. Persze vannak oroszból átvett mesék is, de a nyenyec ezekre külön terminust használ („*луца вадако*” orosz mese), ám a nyenyec mese döntő többségében eredeti, csak erre a korábbi gyűjtők figyelme nem terjedt ki. A nyenyec nyelvben több elnevezés használatos a népköltészet egyes műfajainak megnevezésére. A prózai műfajokat a *wadako* 'mese' és *lahanoko* 'elbeszélés' névvel jelölik. Az énekelve előadott műfajokra pedig ezeket a terminusokat használják: 1. *яңгебү* 'dal', (általában) < *яңгериб* 'énekelni'; 2. *хынабү* 'dal' (tkp. nyenyec dal) < *хыноу* 'nyenyec dalt énekelni'; ez talán a legősibb a daltípusok közül; 3. *ярабү* 'panaszdal' < *яриб* 'sírni'; 4. *сюдабү* 'ének az óriásról' < *сюдобя* 'óriási'; 5. *сө* 'ének, hang'. Ez gyakran összetételekben fordul elő. Pl. *наецкы сө* 'gyermek dal', *ябө сө* 'ívó dal'. A lírai dalok (*хынабү*, *сө*) alapjában véve improvizálások. Rövidék ezek a dalok, és többnyire egy konkrét érzésről szólnak, nem a szélesebb közönség számára dalolják, hanem ki-ki magának.

A negyedik fejezetben a folklór és a mindennapi élet közti kapcsolatokról, a nyenyeceknek az egyes műfajokhoz való viszonyáról ír a szerző. Az írástudatlan nép a dalokban, mesékben, mondákban élte ki esztétikai igényét — ennek lehetőségeit bőre tágitotta a sajátos életmód: gyakori és hosszú utazások a tundrán, valamint a folyókon. Hozzátehetjük a szerző gondolatmenetéhez, hogy az esztétikai igény itt nem más, mint a rendkíválság, a világ meg nem értett jelenségeinek, tárgyainak, s ezek gondolati tükröződéseinek megfelelő rendezése és magyarázata.

A nyenyec szóbeliség módszeres gyűjtése csak a 30-as évektől indult meg, s ezeknek és régebbi szórványos gyűjtéseknek az egybevetése igazolja, hogy többféle ének kihalt, illetőleg kihalóban van (pl. a sámánadalok), a mesék, találós kérdések viszont igen népszerűek ma is mind az öregek, mind a fiatalok előtt — természetesen már nem mindenütt egyforma komolysággal fogadják őket. Más a helyzet az epikus dalokkal. Már Castrén korában is főleg ősszel és télen adták elő ezeket, mikor pihenésre kényszerülnek. Ilyenkor összegyűlnek a szomszédok, és mesélik a régmúlt idők tanújaként fennmaradt eposzokat, melyek a mostani nemzedékekben is mély tiszteletet keltenek, mivel a hősinek érzett múltjáról szólnak. A mesélés néha a másnapra is átnyúlik. Ma már újság is jelenik meg a nyenyeciek földjén s ez olykor közöl epikus dalokat, ám a fejlettebb életforma így is fokozatos kihalásra ítéli ezeket. Lírai dalok azonban még ma is keletkeznek.

Az ötödik fejezet részletesen foglalkozik a *s'udbabc* kialakulásának és mibenlétének kérdéseivel. Az első *s'udbabc*-ot Castrén jegyezte le, mégpedig egy egészen ősit, melynek főhőse emberevő óriásokkal harcol. Az ilyen típusú énekek központi tematikája az emberevő óriások közötti, vagy az embereknek (akik szintén óriásként jelennek meg) ellenük vívott harca. A *jarabc* típusban is szerepelnek ezek a földöntúli lények, de inkább csak epizódyszerűen. A *s'udbabc* műfajból egyébként nem túl sokat ismerünk: Castrén nyolcat, Lehtisalo hatot jegyzett le, Kuprijanova és Scserbakova pedig 12-t.

Alaptémának látszik a leánykerés, ami az epikus dalokban sajátos módon fejlődött ki, a régi nyenyec szociális rendnek és világításnak megfelelően. Ezek a régi szövegek igen sokat mondanak az ősi állapotokról a szakavatott kutató kezében. A motívum leggyakrabban a fiatalabb fiú házasságának, ill. nőkeresésének módozatait írja le. Általában messzeföldről hozzák asszonyaikat, így a dalokban megfigyelhető az utazás motívuma — ami (már korábban is utaltunk rá) igen jelentős szerepet tölt be még ma is a nép életében. Ez az út igen nehéz és rendkívül jelentős a dalokban. A leánykereső nagy apparátussal indul útjára (réncsorda, háztartás), s néha életveszélyes a vállalkozás, mert semmi kapcsolata nincs az emberekkel. Mégis, ha a hős elhalasztja az utat, egyértelműen

elítélik. Nemcsak az utazás veszélyes, a nőt gyakran erőszakkal nyerik el. Olykor véres harc kezdődik a kéro és a lány szülei közt. Ez a viadal rendre a kéro győzelmével végződik. Az adatok szerint hajdan a nőszerzés az egész nemzetség ügye volt. Ez a régi nyenyec társadalom egyik jelenségét, a kötelező exogám házasságot mutatja, amely a nemzeti társadalom felbomlásáig volt életben. A *s'udbabc* másik népszerű témája a vérbosszú, amely nehéz és hosszú harcot követel, bár a megölt apa fia rokonai segítségét is igénybe veheti. Ez a törvény éppúgy kötelező volt, mint az exogám házasság. Harmadik gyakori téma a réncsordák birtoklásáért folytatott harc, de rendszerint alárendeltebb a házasság, vagy vérbosszú motivumánál. Ez természetes is, hisz a vagyonyszerzés ilyen módja újabb keletű a nemzeti társadalomban, célja nem egyszerűen a szembenálló nemzetség tönkretétele, hanem a meggazdagodás. A XIX. században gyűjtött *s'udbabcok* meglehetősen sematikusak, valamennyi a fenti minta alapján készült, s úgyszólván csak a főszereplő nevében különböznek egymástól. Az újabban gyűjtött epikus mondákban a vándorlások, harc, asszonyyszerzés, a végnélküli utazás, majd a hazatérés motívumai mellé jobb párbeszédnek, egyéni jellemzés is járulnak, s a hősök nem csupán fizikai erővel rendelkeznek, hanem bátorságuk, merészségük, sőt belső lelki tulajdonságai is megnyilvánulnak. A tematika azonossága ellenére a kompozícióban és az ábrázolási eszközökben különböznek a Castrén gyűjtötte *s'udbabcok*: tkp. különálló epizódok hosszú láncolatából állnak, s archaikus vonásként több nemzedék életét ölelik fel. Az újabbaknál egyetlen hős áll előtérben, aki a nemzeti társadalom ideálját képviseli. A *s'udbabc* jellemző ábrázolásmódja a hiperbola, mely állandó kifejezésekkel, formulákkal egészül ki. Az előadásmód harmadik személyű, s igen fontos az *ének-beszéd*, mely az egyes epizódok összekötésére szolgál, azaz a cselekmény színhelyeit kapcsolja. A *s'udbabc*ban általában nincs szó érzelmekről, bár itt-ott föltűnik a szerelem, sőt a mostani gyűjtésük a főhős lelkivilágát, a táj szeretetét is mutatják. Ezek és bizonyos tematikai oldottság közelítik a másik műformához, a *jarabc*hoz, melyet a hatodik fejezet tárgyal.

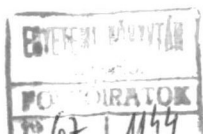
A *jarabc* szó szerint sírást, siránkozást jelent, mégis különbözik az orosz folklórból ismert siránkozástól, és nem kapcsolódik a gyászhoz. A hősök szenvedéseiről, harcáról és győzelméről szól. Castrén gyűjtötte az elsőt, Lehtisalo további hetet, de nem használják ezt a terminust, és nem szólnak semmit magáról a dalról. A *s'udbabc*tól eltérően az előadó egyben a főhős vagy átlól, ami a személyes jelleg erősebb kidomborítását és az ünnepélyesség alacsonyabb fokát eredményezi. A *jarabc* változatos tematikájú: két fő ága a hősi és mindennapi élet. A hősiekben általában a nőszerzés a fődolog. Ebben nagyon közel áll a *s'udbabc*hoz, a kifejlés is csaknem ugyanolyan. Más viszont a téma megvilágítása: a *s'udbabc* ünnepélyes (néha tragikus), a *jarabc* hétköznapi (itt-ott humoros) eseménynek veszi a nőszerzést, a nagy utazást. A vérbosszú is lehet témája a hősi *jarabc*-oknak. Ezek abban különböznek a *s'udbabc*tól, hogy a hős gyöttrődését, szenvedését is bemutatják. A hétköznapi tárgyú *jarabcok* igen széles skálájúak: 1. A nemzetségek közti harc a rénekért és más gazdasági eszközökért. (Ez a *s'udbabc*ban alárendelt szerepű.) Az ilyen háborúban a család, megtudván, hogy ellenség közeledik, elrejtí fiai, hogy ne haljon ki a nemzetség, mivel a győztes ellenség valóságos vérfürdőt rendez. A fantasztikus elemek nem játszanak jelentős szerepet. 2. A családok kölcsönös viszonya. Az egyik dalban békés idilli képet kapunk a nagy nemzeti csatádról. 3. A nők nehéz helyzetéről szóló *jarabcok*. 4. Az árva-gyerek téma. E két utóbbiban különösen nagy jelentőségű a hősök szenvedése és érzelmeik kifejezése. Szenvednek a hidegtől, magánytól, más emberek durva bánásmódjától stb. 5. Más népekkel való összeütközés. Három nép különösen gyakori, akikkel nemcsak harci kapcsolatban álltak: a tunguz (evenki), a tau (nganaszán) és a madu (enyec). Az orosz kereskedők is előkerülnek, igen gyűlölt személyekként.

A valósággal való közelebbi kapcsolat miatt a *jarabc*ban kicsi a hiperbola szerepe, a nyenyec nép mindennapi és történelmi életéről is több adatot nyerhetünk. Gyakori a vagyontalan hős megjelenése, aki meglehetősen pesszimista gondolatokkal teli. Ezzel függ össze a rabszolgaság motívuma is. A *jarabc*ban is ugyanazok az ideálok, amik a *s'udbabc*ban: a rokonszenv a szegényebb oldalán áll, bár úgy tűnik, hogy a *jarabc* a nyenyec társadalom újabb vonásait, felbomlását és differenciálódását is jelzi.

A kötet hat *s'udbabc*t tartalmaz. Ebből négynek a főhőse Ябта Саяя vagy fia, egyé Ноея, egyé pedig а Носитэя nemzetség. Ezenkívül 19 *jarabc*t találhatunk a könyvben, ezekre Kuprijanova az alábbi csoportosítást adja: énekek a nőszerzésről (hét), énekek a nemzetségek közti összeütközésekről (szintén hét) és végül énekek a hősök viszontagságairól és szenvedéseiről (öt).

A Dobrovolzskij tollából származó Függelék a nyenyec dalok éneklésével foglalkozik, s mint ilyen, újat mondó munka, melynek fejtegetéseit kottamellékletekkel is erősíti. A rövid cikk rámutat az énekek ritmikai tulajdonságaira, foglalkozik a töltőszótagokkal (НҮҮ-ий stb.), és érdekes kiegészítés a gyűjtemény egészét tekintve.

A könyv kezelése eléggé nehézkes. Az egyes énekek nagy terjedelme miatt kényelmetlen az az eljárás, hogy az orosz fordítás csak a nyenyec szöveg után következik. Jobb módszer lett volna az

alátördelés, sorszámozással ellátva. Amellett a fordítás néha túl szabad. Noha a könyv látszólag prózai szövegeket tartalmaz, az egyes énekek valójában versek. Ennek bizonyítására bemutatunk egy rövid részletet a 63. oldalról, jelezve a verssorok közti határt: |*Сиде Парисе'э* |*мэ'вна Нэ'длэ'вы-*
Сиде парисе'энда |*нямюди' няр' хэ'вы'.* |*Нэ' син' нута' нидав'.* |*Нута'вандэ сер' |Сиде' Парисе'эр* |*масыню.* A tudományos teljesség érdekében célszerűbb lett volna versebe szedve közölni az énekeket, nem hagyva ki a szótagtöltő elemeket sem.

A kötet hasznos kiadvány, az uralisztika és a néprajz szükséges segédeszköze.

RÉVÉSZ MIHÁLY